

63.3/44up.1
M. 18

МОРОЗЕНКО

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК СРОКОВ
ВОЗВРАТА

Книга должна быть возвращена
не позже указанного здесь срока

Количество предыдущих выдач _____

24-ХII-93
21.96
21.96

83.3 (464р.)
М. 18

11-09

11-02

и 91

АНАТОЛІЙ МАЛЕВИЧ

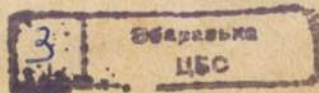
МОРОЗЕНКО

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАРИС ПРО КОРСУНСЬКОГО
ПОЛКОВНИКА НЕСТОРА МОРОЗЕНКА, ОСПІВАНОВО
В НАРОДНИХ ПІСНЯХ, ДУМАХ, ЛЕГЕНДАХ
І ПЕРЕКАЗАХ

5
40697

2582

Збараж
1992

СКАРБНИЦЯ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

У скарбниці світового героїчного епосу — український епос займає належне місце. Бо й справді історія запорізького козацтва вписана золотими літерами в багатовіковий літопис українського народу. Запорізька Січ, що утворилася в XVI ст., висунула із свого середовища багато славних героїв нашого народу, що боролися відважно проти польсько-шляхетського панування на Україні, і проти татаро-турецької агресії, і проти русифікації і поневолення України російськими царями і сотрацями.

Хто з нас вже змалку не захоплювався могутніми постатями — патріотами такими як Дмитро Байда Вишневецький, Іван Підкова, Іван Сірко, Северин Наливайко, Данило Нечай та багато, багато інших.

На жаль про їх життя, їх подвиги, обставини смерті, про їх місця захоронення знаємо дуже мало. Взагалі історія Некрополя України мало досліджена і вивчена, бо кожен з поневолювачів намагалися знищувати наші архіви, пам'ятки історії та культури, перекручували історичну дійсність, або замовчували її.

Народ не міг зберегти у своїй пам'яті імена всіх людей, які віддали своє життя за долю і волю свого народу. У чужих джерелах, тим більше неприхильних сусідів, у спотвореному вигляді збереглися імена козацьких і селянських ватажків, а тисячі тисяч рядових героїв канули у вічність. Пам'ять про деяких героїв збереглася лише в народному епосі: в народних думах, піснях, легендах, переказах тощо.

Серед воєначальників Богдана Хмельницького у Визвольній війні українського народу проти польсько-шляхетського панування особливу увагу заслуговує корсунський полковник Станіслав Морозенко, улюбленець козацтва і черні, оспіваний у пісні-тузі «Ой Морозе, Морозенку...». Його ім'я овіяне легендами і переказами, згадичене в народних приказках і прислів'ях, відображено в багатьох творах художньої літератури. Але чи багато хто з нас знає про його життя, походження, дату і місце його народження і захоронення?

Брак відомостей про нього, мало історичних досліджень і породив у нашій літературі цілу низку версій і різночитань, які, на жаль, побутують і до сьогодні.

Довгий час та ще і тепер в літературі і навіть в шкільних підручниках йде суперечка, чи дійсно був такий герой, чи може це зібраний образ, створений народом, його співцями, кобзарями, бардами в їх уяві.

З невідомих причин преславний Морозенко не звернув на себе увагу наших істориків. Як не дивно, що українські історики Хмельниччини, зокрема, навіть Михайло Грушевський не приділив Морозенкові належної уваги. А що казати про польську чи російську історіографію. У деяких документах навіть перекирують його прізвище.

Польський хроніст В. Коховський називає народного героя Морозовичем. Подібне зустрічаємо і в листі російського посла Григорія Унковського (весна 1649), де герой згадується як Мазуренко. Український літописець Григорій Грабянка називає його аж двома прізвищами Мороз і Мозиря М. Максимович в творі «Обозрение городовых полков», 1856 р. ототожнює Станіслава Морозенка з обозним Кропивнянського полку Нестором Морозенком. У підручнику «Українська література «для 6 кл. О. М. Бандура, Є. М. Кучеренко. Київ., Радянська школа 1989 р. на сторінці 21 записано: «Хто такий Морозенко, про якого складено пісню? Можливо це один із соратників Богдана Хмельницького — полковник Станіслав Морозенко, або осаула, (особа, яка відала озброєнням, постачанням та військовою підготовкою козаків) Кропивнянського полку Нестір Морозенко».

О РОДЕ НАШ КРАСНИЙ

Хто ж насправді був народний герой Морозенко?

Справжнє його прізвище Станіслав Морозовицький.

Рід Морозовицьких — це одна з галузей давнього галицько-волинського шляхетського роду Витвицьких, який прийняв родинне прізвище від Морозович — маєтка Витвицьких. Відділення від Витвицьких датується роком 1450.

Ще інші дослідники, зокрема відомий історик Іван Кред'якевич виводить прізвище від слова Мороз, тому саме прізвище він називає не Мрозовицький, а Морозовицький.

Витвицькі — Морозовицькі, осівши в Галичині, брали активну участь у різних військових походах проти ворогів — загарбників і вславилися хоробрістю, відвагою й лицарською. Старалися дотримуватися справедливості і релігійної толерантності, а тому серед чванливої шляхти їх називали «русинами».

Батько Станіслава — Павло Мрозовицький (Морозовицький). У історичних джерелах значиться, що він працював писарем острашовським, а з 1623 року був міським писарем в Теревовлі, але більшість дослідників стверджує, що Павло Мрозовицький працював підстаростою Теревовельським.

Відомий історик професор О. Оглоблин в листі до редакції «Теребовельського збірника» пише: «Нема найменшого сумніву, що полковник Станіслав Мрозовицький (Нестор Морозенко) був зв'язаний з Теревовлею і звичайно якийсь час там жив. Тут пройшло його дитинство і юність». За Теревовельськими краєвидами з високого замку, за Гнізною, що змієм обминає замкову гору, він сумував і згадував батьківський двір і в Падуї, і в Френкері (Голландія).

Мати Станіслава Мрозовицького — Ганна Корицінська була дочкою Адама Корицінського, власника посідлості Спас в Белзькому воевідстві.

За багатьма документами Павло Мрозовицький мав двох синів — Юрія, королівського секретаря за часів Хмельниччини і діди́ча маєтків Уїєду і Горішніх Сернок на Рогатинщині та Мартина, який в 1648 році підписав вибір короля Яна Казимира.

Правда, у реєстрах зустрічаємо ще кілька Мрозовицьких за часів Богдана Хмельницького: двох Іванів, Миколу, Войтиха і Станіслава, які підписали разом з шляхтою руською вибір короля Івана Казимира, але вони не з роду Павла Мрозовицького. Досліджуючи генеологію Станіслава Мрозовицького з перед сотні літ, ніде не зустрічаємо Станіслава, сина Павла Мрозовицького.

Очевидно, справа у тому, що ім'я Станіслава, сина Павла Мрозовицького було спеціально покрито мовчанням, стерте з лиця землі, з усіх історичних документів, через те, що він перейшов до козацького війська. Часто так робилося, щоб ім'я їх зникло з людської пам'яті. Хоч в списках студентів в Падуї і Френкері воно збереглося, бо сюди досягнути не могла всесильна рука можновладців та їх релігійних покровителів.

Отже, напрошується думка, що Павло Мрозовицький мав трьох синів: Юрія, Мартина і Станіслава.

Ідуть суперечки і про місце народження героя. Галицький історик Теофіль Коструба пише, що Станіслав Мрозовицький народився в селі Спас Белзького воєводства, звідки походять його мати, бо пізніше це село належить Станіславові як спадщина по матері чи дідусяві. Відомо, що молодий Мрозовицький десь 1648 році зривається свого імені та прав наслідника рідного села Спаса на користь мацухи та її дітей, народжених від Павла Мрозовицького («Літопис Червоної Калини» число 7—8 за 1935 р. Ст. Т. Коструба «Станіслав Мрозовицький — Морозенко»). Але більшість дослідників, як відомий історик професор О. Оглобин, історик професор Грабовецький, Ів. Дурбак, професор І. Крип'якевич твердять, що Морозенко народився в Тереховлі чи селі Кровінка біля Тереховлі. За даними В. Ліпинського, який спирався на публікації А. Мал... у «Львов'яніні» (1840, зошит 8 стор. 172—6), де використані і архівні матеріали (зокрема і родинного архіву Мрозовицьких) «Станіслав Мрозовицький був сином Павла Мрозовицького, підстарости Тереховельського і дружини його Анни Корицінської, народився в Тереховлі чи біля Тереховлі».

Не знаємо і дати народження Морозенка. Мабуть народився, як більшість дослідників твердить, приблизно на по-

чатку XVII століття, тому, що вищі студії у другому університеті Станіслав Мрозовицький закінчив у 1629 році. У «Радянській енциклопедії історії України» (К., 1971, том 3, стор. 172) читаємо: «Морозенко Нестор (Мрозовицький Станіслав р. н. невідомий — п. 1649) корсунський наказний полковник. Походив з української шляхти».

Змалку був ніжний, хоровитий, подібний до дівчинки. Але потім в молодості був стрункий, високий, мав ясне русаве волосся й лагідні очі та дуже ніжне, майже дівоче, обличчя.

Український письменник О. Соколовський у романі «Богун» так змальовує портрет героя: «Морозенко був типовий поляк: темно-блакитні, великі дуже гарні очі, брунатні, спущені по-козацьки вуса. Розмовляє добірною козацькою мовою. Тільки зрідка закидав трохи з польської, але серед козацької старшини було це невдивовижу». (О. Соколовський т. 2, «Богун», К., 1971, стор. 240).

Батьки подбали про його виховання і навчання. Відомо, що Станіслав закінчив єзуїтські колегії у Львові та Замості, вчився у Краківському університеті. Великий потяг мав до знань. Його цікавили і література, і архітектура, будівництво військових фортець. Вивчив добре вісім іноземних мов. Крім польської знав добре латинську, французьку, німецьку, італійську, іспанську мови.

У СВІТ ЗА ЗНАННЯМИ

Потяг і жадаба знань змусили молодого Мрозовицького не обмежуватися лише вищими школами в Польщі, а їхати вчитися в заграничних школах. Батько його, хоч не дуже багатий шляхтич, але для освіти сина не жалів грошей.

Др. Михайло Брик — Дев'ятиницький, що проживає в Голландії, віднайшов в архівах голландської військово-інженерної академії у Френкері відомості, що Станіслав Мрозовицький студіював там у роках 1631—1638. Прибув туди з Гданська, замешкав на приватній квартирі, маючи з собою українського хлопця з Поділля, кажуть, що Чура був родом з Кровінки. У цій академії тоді навчався український шляхтич з Полісся Юрій Немирич, людина дуже освічена,

потім він перейшов на кальвінізм. Юрій Немирич мав великий вплив на Станіслава Мрозовицького. Говорив йому про рівність, єдність, братерство всіх людей, Юрій Немирич і Станіслав Мрозовицький були речниками релігійної толіранції, виступали в обороні некатолицьких віровизнань. Любив читати, досліджувати, а тому довго засиджувався в бібліотеках Краківського та Падуанського університетів. особливо міцні знання одержав в Падуанському університеті. Молодий Станіслав любив творчість Гомера, грецьких філософів. Любив годинами перебувати в найстаршому європейському ботанічному огороді при Падуанському університеті, згадував рідну землю.

У Падуї тоді був невеликий гурт молоді з Польщі, України, Чехії. Сюди часто заходив молодий Мрозовицький, відразу включався в розмову, в дискусії на філософські чи релігійні теми.

Дуже правдоподібно, що в Падуї молодий Мрозовицький заразився духом протестантизму, що пізніше наробило йому багато ворогів, зокрема серед римо-латинського духовенства.

СВОМУ РОДУ Я ВКЛОНЮСЯ І ЗА БРАТА ВСТАНУ

Минуло п'ять років навчання в Падуї. Затужив Станіслав Мрозовицький за рідним краєм, за отчим порогом, за рідною Теревовлею чи Кровінкою. У 1629 році повертається він до рідного краю, відвідує мальовничі околиці Теревовлі. Відпочивши трохи, Мрозовицький поїхав до Варшави, працює пажем при королівському дворі Владислава IV. Але тут між молодим високоосвідченим Мрозовицьким і гордовитим та пихатим шляхтичем Адамом Казновицьким виникло непорозуміння. Станіслав залишає королівський двір, переїжджає до Кракова, працює секретарем при дворах магнатів Тарновських, а потім Осолінських. Тут знову молодий Мрозовицький не міг скоритися неправді. Взагалі, як твердять дослідники і біографи: Мрозовицький був вибухового характеру. Він боровся за правду, за людяність. Він не міг терпіти зневажливого ставлення до себе. Йому дорікали, що він русин-українець. Хоч був римокатоликом, вва-

жав себе патріотом української землі, любив свій народ, поважав звичаї, традиції та віру свого народу. Не терпів тих, які вважали себе вельможними колоністами і з погордою відносились до «руського хлопа і попа».

Станіслав Мрозовицький скрізь і всюди боровся за релігійну толерантність, вимагав рівних прав для всіх громадян, не дивлячись на їх національність і віросповідання. Але і тут знайшлися люди — фанатики, які вважали що пошана до інших народів чи віросповідань — це великий гріх.

У 1634 році Мрозовицький мусів залишити дім Осолінських, перейшов до Ліщинських, до Баранова, працюючи секретарем і бібліотекарем. Не довелось йому і тут довго працювати.

Розгніваний Станіслав Мрозовицький залишає працю при дворах можновладців, повертається в рідну Теребовлю, прибуває до рідного дому з сумною славсю релігійного «толеранта». Майбутній герой щораз більше переконується в тяжкому становищі українського народу, який піднімається на боротьбу за кращу долю і волю.

Станіслав Мрозовицький одержав документ датований 7 червня 1645 року, виданий королем Владиславом IV на Чигиринське полковництво. Очевидно король оцінив вартість колишнього свого пажа і дав йому такий документ. Ще й досі не маємо жодних відомостей, чи він був чигиринським полковником і скільки років.

Але перебуваючи серед козаків, Мрозовицький щораз більше переконується, що вони не розбійники, не грабіжники, не злочинці, а борці за волю і землю і віру свого народу. Він сам добровільно пристав до козаків.

ЗА НАШУ СВЯТУ УКРАЇНУ

Отже, немає ніякого сумніву, що Станіслав Мрозовицький з ідейних основ пориває з польським королівством, з всевладною польською шляхтою і повертається в лоно українського народу.

Високоосвічений Станіслав Мрозовицький пристав до військ Богдана Хмельницького, бо він бачив пожар повстання і бажав змінити сліпу стихійну силу в національне

організоване козацьке військо. З цією метою він жертвує свою службу гетьманові, раз назавжди пориває з своїм минулим, повертається до віри своїх прадідів, змінює своє прізвище на Морозенко, навіть ім'я, замість Станіслава на ім'я Нестора (на пам'ять літописця Нестора). Великий гетьман України дуже любив і шанував Морозенка, призначив його наказним Корсунським полковником. Часто доручає йому відповідальні посади: то начальника запорізької кінноти, то вести дипломатичні переговори.

Затривожились можновладці на королівському дворі, захвилювалась шляхта, а ще більше ксьондзи-езуїти. Що не робили вони щоб перетягнути Морозенка на свою сторону. До нього висилали своїх посланців, обіцяючи йому місце при королівському дворі, чи в королівському війську, і кар'єру, і шану, і привілеї. Приходили посланці від езуїтів, з якими він не захотів зустрітись, вони і грозили, і проклинали. Підсиляли до нього красуню Потоцьку (яку він так любив з молодю), але і це не допомогло. Тричі намагалися його вбити. Усе даремно.

Нестор Морозенко усім серцем полюбив козацьку справу і до кінця життя був відданий Україні, бідному поневоленому українському народові.

Морозенко — не зрадник, бо він повернувся до рідного народу, до віри своїх дідів і прадідів.

Отримавши призначення начальника запорізької кінноти, здібний полковник, маючи глибокі знання з тодішньої стратегічної науки, здобуті за кордоном, з усіх сил старався вишколити і мати добру козацьку кінноту. Допомогали йому в цьому полковники І. Богун і М. Кривоніс.

Зреорганізована і вишколена ним кіннота, брала участь в боях з шляхтою в липні 1648 р. під Межибожем, а під Костянтиновим врятувала життя навіть дуже запальному Максимові Кривоносу.

Напевно відомо, як пише Теофіль Коструба в своїй статті «Станіслав Мрозовицький — Морозенко», опублікованій в сьомому — восьмому числах «Літопису Червоної калини» за 1935 рік, що між серпцем 1648 і квітнем 1649-го Морозенко був Корсунським полковником, бо «в липні 1648 р. полковником є Іван Шанگیرей, а в квітні 1649 (і до травня 1652 р.)

на становищі корсунського полковника бачимо Лукіяна Мозирю».

У літопису Грабянки в реєстрі полковників першим зазначений корсунський полковник Мороз (так він називає Морозенка).

Цінуючи дипломатичний хист, вміння говорити, переконувати, запалювати простий народ до боротьби за волю, враховуючи його відвагу, сміливість, а особливо відданість рідної великій ідеї звільнення народу, Богдан Хмельницький доручає Морозенку підіймати народ Поділля на визвольну боротьбу проти шляхетського панування.

І це завдання він виконав. Мешканець Золотого Поділля радо вітали переможні загони славного земляка, чисельно поповнювали загони Максима Кривоноса і Івана Ганжі, що діяли на Волині й Поділлі.

Настає 1648 рік. Селянсько-козацька армія Богдана Хмельницького розгромила польсько-шляхетські війська під Плявцями на річці Іква, в якій брав участь і полк Морозенка. Разом з кіннотою М. Кривоноса принесли велику і разючу перемогу.

І так всюди, куди посилав його гетьман. Нестор Морозенко виходив переможцем завдяки своїй відвазі, сміливості, винахідливості і любові до простого козака. Тому так любила його чернь не тільки запорізьці, а й усе рядове козацтво Богдана Хмельницького.

Правда, тільки після зняття облоги Львова в листопаді 1648 р. і перемоги під Замостем, коли Богдан Хмельницький наказує своєму війську до відвороту, Морозенко протривав до останнього, домагаючись ведення війни на чужій території.

Тріумфальний поворот козаків на Україну і урочистий в'їзд Гетьмана до Києва, коли весь наш народ в святочній одежі з патріархом, митрополитом, єпископом, ігуменами, всім духовенством і студентами шкіл Києва вітає з перемогою під звуки церковних дзвонів славне військо запорізьке, Морозенко може вперше завагався у своїх рішучих рішеннях.

Полковник Нестор Морозенко в'їздив у Київ у найближчій оточенні гетьмана. Він всім серцем відчував радість на-

роду, який вигнав гнобителів з України.

Йому так радісно б'ється серце. Він бачив, як матері, тримаючи на руках дітей, показували їм, котрий Богдан — гетьман, а котрий Богун, Кривоніс, Нечай, Морозенко.

Під час Богослуження в Софії, він ще раз тверезо оцінив весь шлях свого життя і остаточно переконується, що жити, боротись за краще майбуття — велике щастя людини, її обов'язок, її безсмертя.

День 27 грудня 1648 року — назавжди залишиться в пам'яті і в житті українського народу, як день в'їзду Богдана Хмельницького до Києва.

НАСТАВ 1649 РІК

Настав 1649 р. Поляки обрали після смерті Владислава IV нового короля. Ним став брат попереднього короля Ян Казимир, на обрання якого настоював і Богдан Хмельницький. Новий король прислав до гетьмана листа, обіцяв козакам і віруючим православним нові привілеї.

Але вісті, які приносила добре організована гетьманська контррозвідка, повідомляла, що Польща наполегливо готується до нового походу проти козаків. Почалася підготовка до війни з Польщею. Поринув з головою у цю підготовку і славний Морозенко. А Чекановський у творі «Ой Морозе, Морозенку» пише: «Яких тільки він (Морозенко) доручень не сповняв при творенні української держави... Гув полководцем і організатором, суддею і дипломатом, господарем і будівничим кріпостей. Богдан Хмельницький доручив йому дипломатичну роботу, Через його руки проходять переписка Богдана Хмельницького з королівством» (стр. 34). Багато часу займала у Морозенка робота як начальника козацької кішкоти, допомагав полковнику Капусті. Завжди був серед козацтва, зумів налагодити добрі відносини з черню, селянами, бо ніколи з погордою не відносився до нижчих, а завжди був охоронцем. Одного не міг зрозуміти він, це союзу Хмельницького з татарами. Він усім своїм серцем ненавидів їх за щорічні напади на рідні подільські землі.

Татари і його не злюбили, але боялися.

Наприкінці травня 1649 року Богдан Хмельницький вийшов з трьома полками з гетьманської столиці Чигиринна назустріч ханові і провів його через Умань до Бердичева, звідти гетьман рушив на Старокостянтинів. Налякані силою козацького війська поляки без бою здали Старокостянтинів і за порадою Яреми Вишневецького відступили аж під Збараж. Збаразька фортеця збудована князями Збаразькими Христофором і Юрієм в 1619—1631 рр. вважалась наймогутнішою в Європі. Побудована за проектом італійського архітектора Вінченціо Скамоцці під керівництвом видатних фортифікаторів Андреа дель Аква та голландця Генріха ван Пеене на високій горі на березі Гнізні в болотистій місцевості вважалась неприступною. У Збаражі зібралося 15000 (за деякими даними до 45000 вояків). Частина війська поселилася у фортеці, а для решти Ярема Вишневецький, який прийняв командування, наказав збудувати укріпленний табір аж до Луб'янок Нижчих (4—5 км). Українські війська широким фронтом переслідували шляхту. 17 козацьких полків з татарами на флангах пройшли крізь Базалію і Чолганський камінь і направлялися на Збараж. На свято апостолів Павла і Петра, в п'ятницю Фірлей вислав на розвідку загін Сіраковського. Тільки він далеко не від'їхав від окопів, як проти нього почала йти велика сила татар. Загін Сіраківського почав втікати. Татари догнали його й розгромили вщент. Вдалося втекти лише Сіраківському, який повідомив, що Хмельницький незабаром буде під Збаражем.

30 червня до Збаража підійшли козацькі війська. Першими вдарила і проломила ще неукріплений табір кіннота Данила Нечая і знищила 2000 німецьких піхотинців-найманців, а на початку липня до Збаража прибула повстанська армія на чолі з Богданом Хмельницьким. Зважаючи на надзвичайне укріплення Збаразького Замку, гетьман обложив його. Облога тривала від 28 червня по 28 серпня 1649 року.

За даними польських істориків під Збаражем відбулося 16 великих битв, 27 кривавих сутичок і 75 вилазок. Становище шляхетського війська ставало безвихідним, а до того серед обложених кинувся голод. Тільки зрада кримського хана Іслам Гірея II врятувала польське військо у Збаражі від повного знищення.

СМЕРТЬ І БЕЗСМЕРТЯ МОРОЗЕНКА

Нестор Морозенко, начальник козацької кінноти, корсунський полковний прибув під Збараж з основною частиною козацького війська. Майже щоденно перебував у боях. То він рятував Івана Богуна, що попав в оточання ворогів, то спішив на допомогу Бурляю, то стримував татар, що кинулись грабувати Стріівку. І скрізь виявляв цеабіяку хоробрість, сміливість, талант воєначальника. За ним завжди йшли його вірні друзі козаки і чернь, як в атаку, так і на смерть.

Козацько-селянські війська під Збаражем понесли тяжкі втрати: важко поранено полковника Богуна, смертю хоробрих загинули полковники К. Бурляй і Нестор Морозенко.

По-різному описують смерть Морозенка під Збаражем.

Ось як пише в книзі «Богдан Хмельницький», що побачила світ у популярній серії «Жизнь замечательных людей», Володимир Замлинський: «Ліве крило фортеці захищала відбірна угорська піхота. Коли козаки Бурляя з'явилися перед нею, вона тісно замкнула свої ряди, і зустріла наступаючих шквалом вогню із рушниць. Але козаки йшли напролом і угорці похитнулися. В цей час угорців підтримав із своїм загоном Я. Вишневецький. Його удар був настільки стрімким, що козаки не витримали. Впав поранений Бурляй. Його ледве винесли з поля бою. На допомогу побратимам кинувся з кінним полком Морозенко. Зав'язалася запекла січа. На своєму гарячому скакуні Морозенко метався полем і його швидка шабля спалахувала як смертоносна блискавиця. Але тут кінь його похитнувся й упав на передні підбиті ноги і зразу на Морозенка налетіли ляхи. Ледве відбили тіло свого полковника козаки. Бій закінчився невдачею і важкою втратою».

Відомий український історик І. Крип'якевич у своїй праці «Історія козаччини», Львів, 1922, стр. 37—38 пише: «З поміж козаків поляг під Збаражем полковник Морозовицький, якого звали Морозенком. Народ плакав за молодим лицарем, як то співають у пісні «Ой Морозе, Морозенку, ти преславний козаче, — за тобою, Морозенку, вся Україна плаче...».

Учасник боїв під Збаражем польський шляхтич Якуб Михаловський в своєму щоденнику зазначає: «В бою загинув полковник Станіслав Мрозовицький, відомий від імені Морозенко, його смерть викликає великий жаль серед селянства. Дуже жалувала його чернь».

Про смерть Морозенка згадується в «Радянській енциклопедії історії України» т. 3. К., 1971 стр. 172.

Морозенко Нестор (Мрозовицький Станіслав) загинув під час Збараської облоги 1649 р. М. — герой української народної пісні «Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче...»

Львівський письменник Теодор Микитин в історичному романі «Данило Нечай» описує: «...З окопу вискочив Мрозовицький, дав знак шаблею своїм курсунцям. Навіть не оглянувшись, певний, що ніхто з козаків не залишиться в окопах, він кинувся навздогін за втікачами. За хвилину полковник уже схрестив шаблю з шаблею якогось шляхтича. Короткий двобій — і ворог з розрубною головою звалився на землю. Несподівано рудий кудлатий кнєхт вихопивши з-за пояса пістоль, вистрелив у полковника. Крик болю вирвався з тисячі козацьких грудей».

П. Загребельний в історичному романі: «Я — Богдан» змальовує картину смерті Морозенка у спогадах Богдана Хмельницького «Уже перший день приніс тяжкі для нас втрати. Загинув от кулі старший мій товариш Бурляй, а молодший Морозенко, поставлений мною над нашою кіннотою, нерозважливо порвався в таке пекло, з якого вороття не було і найвідважнішим душам.

Ой, Морозе, Морозенку, ти славний, козаче
За тобою, Морозенку, вся Україна плаче...»

У тій пісні — стогоні плач і гуга всіх наших матерів, жінок і дочок, які провозжали нас на війни, і не день, не рік, а всю історію...»

О. Соколовський у повісті «Богун» створив образ славного Морозенка у «Думі про Морозенка» в уяві діда Панаса

Ой з-за гори, з-за крутої
Військо виступає,
Попереду Морозенко
Сивим конем виграє».

Отже, як бачимо, що дослідники — історики, письменники, краєзнавці приходять до однієї думки, що славний Нестор Морозенко загинув під Збаражем. Але одні твердять, що він загинув у бою з шляхтою, а інші — Морозенка було вбито підступно під час перемир'я.

Автор однієї з найгрунтовніших розвідок про Морозенка (згадувано нами) галицький історик Теофіль Каструба, посилаючись на щоденник Якуба Міхаловського пише, що корсунський полковник Нестор Морозенко був підступно вбитий 28 липня 1649 року під час перемир'я та втихомирення білоцерківського полку (літопис «Червоної Калини» за 1935 рік № 788).

Такої ж думки і сучасні дослідники, зокрема Богдан Мельничук та Надія Юрчак, які в статті «Тернопільські дороги гетьмана», надрукованій за 1990 рік в газеті «Відродження» № 33—38, роблять висновок, що Морозенко загинув під Збаражем не в бою, а підступно вбитий під час перемир'я.

Автор цих рядків ще в 50-тих роках, збираючи матеріал до історичного нарису «Збараж», записав на Збаражчині аж чотири різних за змістом перекази про славного Морозенка. В одному з них розповідається, що Морозенко був вбитий у бою з шляхтою, коли він спішив на допомогу, пораненому в бою полковнику Богуну.

Відомо, що Морозенко нещавидів татар, які щорічно нападali і руйнували Україну, особливо дуже тяжко прийшло Поділля.

Татари боялися Морозенка гірше лютого морозу.

В одному з переказів розповідається, що 6 липня 1649 року кіннота Морозенка допомагала полковнику Данилу Нечаю в бою з угорською піхотою. Раптом татари відкрили фронт і поїхали грабувати Стріівку. Морозенко з малим загonom своїх козаків поїхав, щоб перешкодити ворогам знущатися над рідним народом. Розлючені наїзники оточили загін Морозенка, хоробро оборонялися козаки та сили були нерівні. Майже не залишилось нікого в живих. А раненого Морозенка схопили, привезли на Савур — гору, могилу і вбили. Гірко плакав Богдан Хмельницький, почувши це. А населення до наших днів показує місце, де поховано Морозенка. Урочище те інші називають «Козацькі могили». Дійс-

но, на найвищому місці виспало могилу, а в 1989 році її відновлено. Поставлено хрест.

Але найкращим переказом на мою думку, був такий переказ, записаний мною і опублікований в історичному нарисі «Збараж» (1984 р.) та вбірнику «Легенди та перекази» К., Наукова думка, 1985 р. стр. 212—213.

ОЙ, МОРОЗЕ, — МОРОЗЕНКУ

Був в батька Хмеля полковник Морозенко. Вельми славний був лицар. І всюди він перший: і під Жовтими Водами, і під Корсунем, і під Пилявицями та ще під Кам'янцем-Подільським громив шляхту. А ще спільно з загонами Максима Кривоноса здобував Високий Замок у Львові. Кажуть прийшов на Запорізьку Січ Станіславом Морозовицьким, а став Нестором Морозенком.

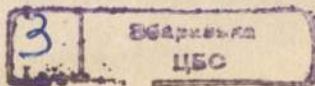
З власної волі зрікся шляхетської віри, бо не міг спокійно дивитися на гірку долю українського люду, що стогнав у панському ярмі та бунтувався проти сваволі і безправ'я.

А ще розповідають, мав Морозенко розум за десятьох та кохався у книгах велемудрих. І полюбив його Хмель, як сина рідного, і нарік його, орла, сизокрілього, полковником за битви звитяжні. А вже чернь простолюдна йшла грізною силою за своїм полковником. Не лякали її ні вогонь, ні вода, ні гармати військ шляхетських. Де пролетить кіпшота Морозенка — засіяне поле трупом ворожим.

Боялася шляхта одного імені Морозенка і за всяку ціну хотіла знищити його. Що тільки не робили підлі пани! Підсилали таємних вбивць, робили засади, три рази стріляли по нім куплені золотом найманці.

— Козацьке тіло шляхетська куля не бере. — сміявся Морозенко. Козацько-селянське військо обложило з усіх сторін Збараж, як бджоли вошину. Тісно стало шляхті в замку, що й птиці ніде пролетіти. З Луб'янецького горба оглядав Хмельницький поле-бою. Кидав проти ворога все нові загни.

— Б'ють козаки панство вельможне, аж пір'я летить... Ох і наваримо на бенкет пива та шляхті на диво, — вигукував задоволено гетьман.

Скликав Хмель своїх полковників на раду і мовив:

«Пан вельможний Ярема Вишневецький просить прислати у замок послів на переговори. Мабуть набридла шляхті дохла конятина. Чи, може щось хитре надумав підлий Ярема?»

Задумались отчайдушні козацькі голови і зашуміли полковники.

— За що гинули, проливали кров наші смільчаки?

— Шкода людської крові! — З болем сказав гетьман.

— Краще вже шаблюками та порохом розмовляти з ворогом, ніж слухати його підступні слова і брехливі запевнення, — переконував Богун задуманого Хмеля.

— Хто з вас поїде до Яреми? — спитав Хмель.

І вийшов перед Хмельницького славний лицар Морозенко. Поклонився шановному товариству і промовив:

— Пошліте мене, батьку Хмелю, ви, чесне товариство, до пана Яреми Вишневецького.

І наступив ранок шостого липня (старого стилю) 1649 р. Ще сонце не сходило, а наш Нестор Морозенко обмірковував з батьком Хмелем, що зволить він сказати Вишневецькому. А що скаже хитрий єзуїт?

На сивому коні в товаристві двох козаків їхав Морозенко до Збаразького замку на розмову з Яремою. Побачили пани, хто до них їде, жахнулись і скипіли ненавистю. Позбіглася вся Знать Речі Посполитої, дали знати Яремі.

Морозенко їхав повільно. Ще трохи — і відчинять перед ними браму до замку з наказу Яреми. Вмить сонце зайшло за хмару, потемніла земля, зірвався з шумом вітер. Посипалися зрадницькі кулі на послів Хмельницького. Одна куля влучила в серце Морозенка, друга в голову, а третя в живіт. І похитнулось козацьке тіло. Та не впаде Нестор, а йшов ще кілька кроків. Налякані пани вельможі та їх духовенство щезли з мурів замку. Ще крок — два похилився Морозенко на мур фортеці. Помер, стоячи, славний лицар. Вітер ломив гілля дерев, а з неба ринув як з відра густий дощ. Плакало небо, плакала земля за Морозенком. Під зливним дощем схопили козаки тіло полковника і чвалом прирзали до козацького табору, у Луб'янки.

Заплакав гірко гетьман Хмельницький над Морозенком. Наказав урочисто поховати його. Тіло славного лицаря на

возі козацькому везли по всіх сотнях, полках. Схилилися додолу стяги, лунали вистріли з мушкетів і самопалів. Прощались з полковником старі козаки, що не раз дивились смерті ввічі, нишком втирали сльози. Тяжко сумувала чернь, селяни, йшли за возом з похиленими головами аж до могили Морозенка.

Тужний спів... Вибухи самопалів. Тіло Морозенка віддано землі. Біля нього поклали шаблю, даровану Хмельницьким. Коли ж висипали високу могилу, то пішов зливний дощ. То плакала вся Україна за славним лицарем волі і залунала по всій Україні тужлива пісня: Ой Морозе, Морозенку,

Ти славний козаче!
За тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче.

З великою скорботою оплакували Морозенка бойові побратими, оплакував весь народ України. Це свідчить, що Нестор Морозенко був дуже популярним і користувався великою шаною серед усіх верств України.

Поховали... Але ніхто не знає місця його захоронення, хоч в деяких переказах і вказують: то Луб'янки, то Кретівці, то на заході України — Манявський Скит, то на півдні України Савур-могила. Коли б зібрати усі назви місць захоронення, то вийшло б поважне число. А це тому, що вороги нахвалялися, що тіло викопують і попіл розсіють по всій Україні.

ОБРАЗ МОРОЗЕНКА В НАРОДНИХ ПІСНЯХ

Український народ створив своєму улюбленцеві безсмертний пам'ятник, якого не зможе знищити ні вогонь, ні вода, ні століття. Він навек залишився жити в народних піснях, в пісні-тузі на смерть Морозенка. Пісня «Ой, Морозе, Морозенку» в народі користується особливою любов'ю і дуже поширена. Науці відомо понад сорок варіантів, записаних в різних місцевостях України. Вона була опублікована в пісенних збірниках М. Максимовича, в «Гусалці Дністровій» Я. Головацького і М. Шашкевича, в збірниках козацьких пісень, в збірниках «Козацькі часи». Народні пісні з замітками В. Будзановського «Її співають дорослі і діти». Вона

ввійшла до шкільних хрестоматій з української літератури для учнів VI кл., її вивчають на уроках української літератури як зразок історичної пісні. У пісні-тузі про Морозенка оспівується материнська любов українського народу до героя, дзвенить великий жаль за ним, сльозами мережаний великий жаль великого народу за щирим оборонцем своїм. Пісня дуже стара і невідомо хто і коли почав співати її першим. Ми подамо декілька варіантів цієї пісні.

Варіант I. «Пісня про Морозенка» надрукована в «Русалці Дністровій», 1837 р..

Ой Морозе, Морозине, преславний Козаче,
Гей, за тобою ціла Литва й Україна плаче,
Не так гая Україна, як тее гордее військо, —
Гей плаче, плаче Морозина йдучи рано на місто!

Надїхали козаченьки, запиталися її,
Чого плачеш, Морозино, йдучи рано на місто?
Ой не плач, Морозино, ой не плач, не журися.
Гей сідай з нами, козаками, меду, вина нап'єшся.

Чогось мені, мої браття, мед, вино не п'ється
Гей за царськими ворогами Гордо-військо з шведом
б'ється.

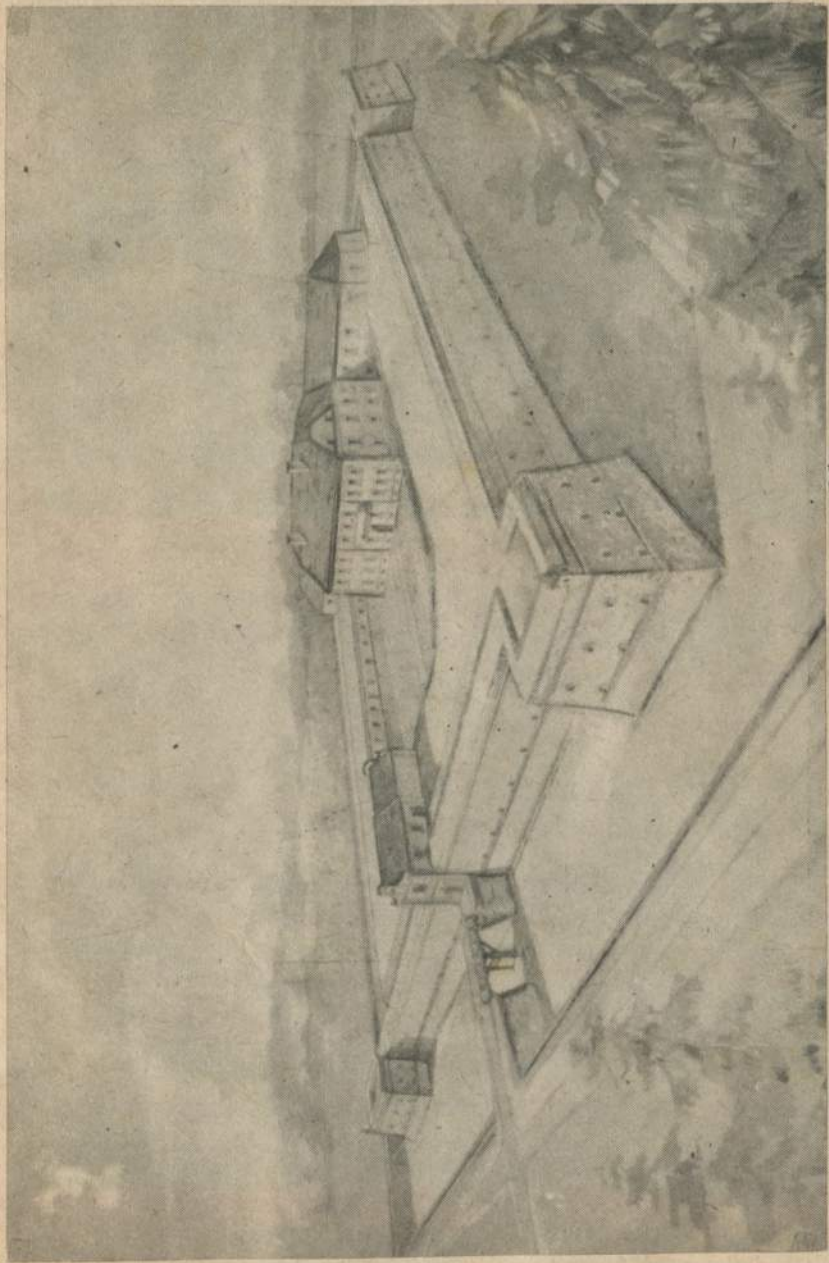
А з-за гори високої горде-військо виступає,
Гей наперед Морозина сивим конем виграває, —

Ой під гору камінную покопані шанці;
Ой злапали Морозина в неділеньку вранці, —
Ой злапали Морозина, назад руки зв'язали,
Гей назад руки зв'язали, до судара віддали, —

Посадили Морозина на тисовії стільці,
Гей, зняли, зняли з Морозина з череслом червінці,
Посадили Морозина на жовтім пісочку,
Гей зняли, зняли з Морозина шовковую сорочку!

Посадили Морозина на високій могилі.
Гей поглядайся Морозине по всій Україні.
Україна! — Милий Боже, як тебе Горде-військо!
Прощай — же мі стара нене і ти люба Прічко!

(«Русалка Дністрова». Фотокопія з видання 1837 р. К., 1972 р. В-во «Дніпро» стр. 18).

Збаразька фортеця з палацом князів Збаразьких.
Третя лінія оборони. План генеральної реконструкції.

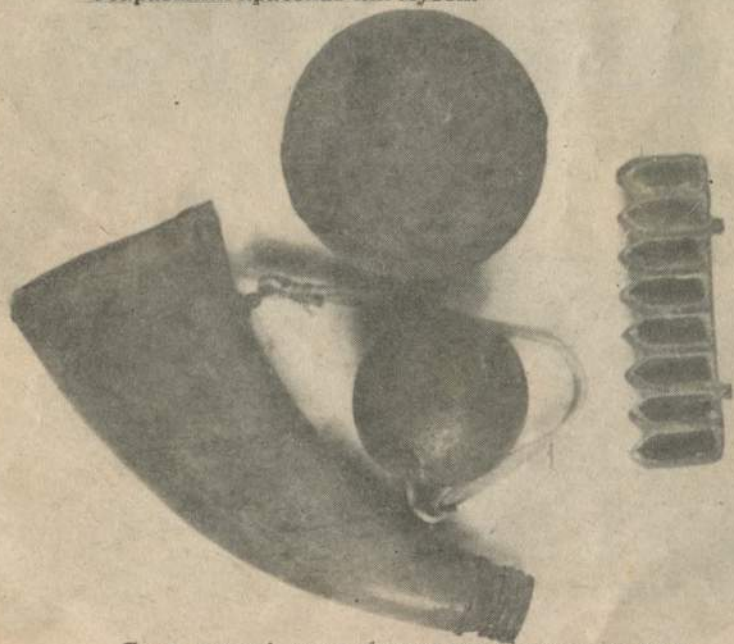
І. Ревенко "Бій під мурами Збарзького замку".

І. Ревенко. Козаки під Збаражем.

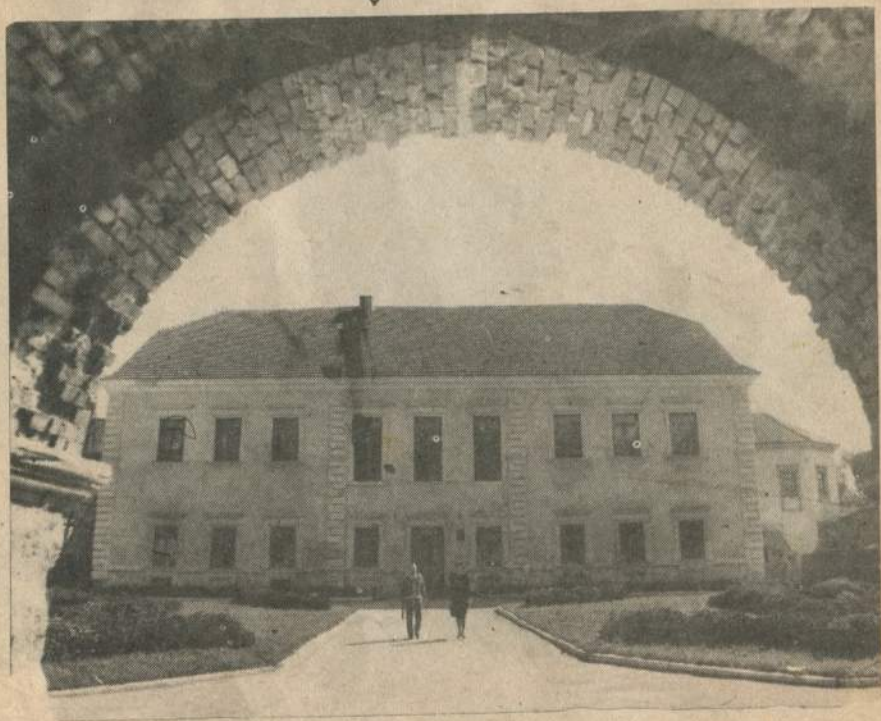
А. Ткаченко "Б. Хмельницький під Збаражем". 1980 р.
Збараський краєзнавчий музей.

Ядра, порохівниця, форма для відливання куль.
Козацькі речі з фондів Збараського музею.

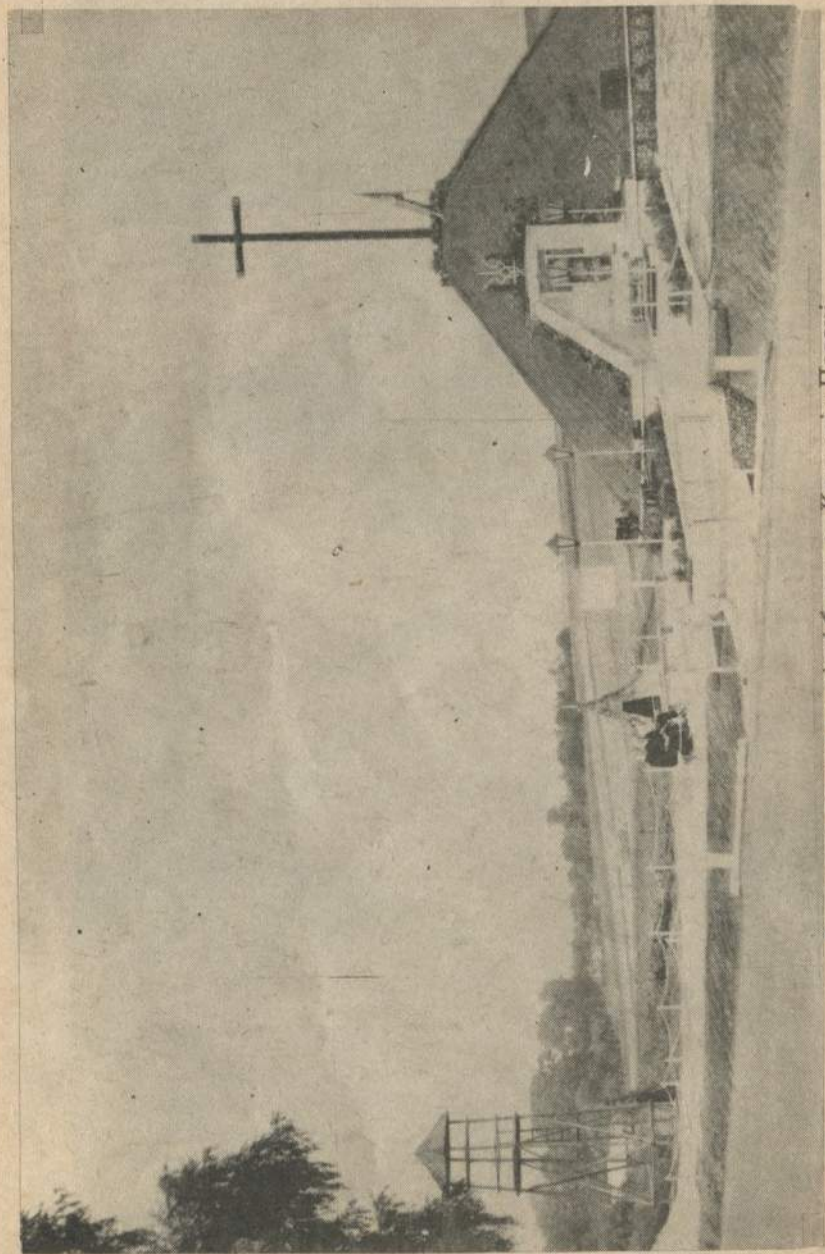
С. Морозенко

Палац князів Збарзьких — пам'ятка архітектури XVII ст.

Л.В. Прийма. Смерть Морозенка.

Козацька могила на місці битви на Кривавім Погоці
в с. Нижчі Луб'янки Збарзького р-ну, липінь.

Варіант II. «Смерть Морозенка».

Ой Морозе, Морозенку,
Ой ти славний козаче,
За тобою Морозенку

Уся Україна плаче.

Не так тая Україна,

Та як та стара мати...

Заплакала Морозиха,

Та стоячи біля хати.

Не плач, не плач Морозихо,

Не плач, не журися,

Ходи з нами козаками,

Та меду-вива напийся.

Ой щось мені, козаченьки

Мед, пиво не п'ється,

Ой десь син мій Морозенко

З татарвою б'ється.

Ой з-за гори із-за кручі

Мале військо виступає;

Попереду Морозенко

Сивим конем виграє.

Та схиливши голівоньку

Сиву коню на гриву,

Та й розпустив чорні кудрі

Сиву коню до копиту.

То не грім в степу горгоче,

Тож не хмара світ закрила;

Тож татар велика сила

Козаченьків обступила.

Бились зранку козаченьки,

До ночі глухої;

Козаків лягло чимало

А татар утрое.

Ні один козак не здався,

Живим у неволю;

Полягли всі, не вернувся

Ні один додому.

Не вернувся Морозенко

Голова завзяга;

Замучили удалого

Татарва проклята.

Вони ж його не стріляли,
І на четі не рубали,
Тільки з нього молодого
Живцем серце виривали.
Взяли його поставили
На Савур-могилу.
Дивися тепер Морозенку
Та на свою Україну!

Козацькі часи. Народні пісні з замітками В. Бузиновського. Львів. Накладом В. Будзиновського стр. 279—280.

Варіант III.

Ой Морозе, Морозенку,
Ти славний козаче,
За тобою Морозенку,
Вся Вкраїна плаче.
Не так тая Україна,
Як та стара мати,
Заплакала Морозиха,
Та стоячи коло хати.
Ой! за-гори та з-за кручі
Буйне військо виступає
Попереду Морозенку,
Сивим конем виграває.
Та не грім в степу грохоче,
То не хмара світ закрила,
То татар велика сила
Козаченьків обступила.
Бились наші козаченьки
До ночі глухої, —
Полягло наших чимало,
А татар утрое.
Не вернувся Морозенко,
Голова, завзятий,
Замучили молодого
Татари прокляті.
Вони його не стріляли
І на часті не рубали,
Тільки з нього молодого
Живцем серце виривали.

Поставили Морозенка
На Савур-могилу,
Дивись тепер Морозенку,
Та на свою Вкраїну!
Все ти еси Україно,
Славою покрита!
Тяжким горем та сльозами
Та кров'ю полита!
І поки над білим світом
Світить сонце буде, —
Твої думи, твої пісні
Не забудуть люди.

О. Бандура, Є. Кучеренко, Українська література для 6 класу. К., 1989, Рад. школа. стр. 22—23.

Аналізуючи і співставляючи ці три варіанти народних пісень про Морозенка, найбільш відрізняється пісня, яку зустрічаємо на сторінках «Русалки Дністрової», не тільки формою, мовою, структурою, але в основному змістом. Герой пісні називається не Морозенком, а Морозом, Морозиною, Морозиха-Морозиною. За Морозиною плаче не тільки Україна, а й «ціла Литва!» Гордеє військо б'ється не з татарвою, а з «шведами». Зловивши Морозину, «назад руки зв'язали», — «назад зв'язали під судара віддали». Смерть Морозенка також тут трактується по-іншому. Садять Морозину на «тисові стільці, зняли, зняли з Морозини з череслом червінці». Потім садять героя на «жовтім пісочку... і зняли, зняли з Морозина шоккову сорочку».

У цій пісні дуже багато народних постійних епітетів, як в народних думках, билинах, в славнозвісній поемі «Слово о полку Ігоревім», — «жовтий пісок», тишові стільці, шоккова сорочка, високі могили, горде військо».

«Пісня про Морозенка» в «Русалці Дністровій» ввійшла до розділу «Думи і думки». «У передмові автор — фольклорист зазначає, що до дум ввійшли пісні, в яких руський нарід прославляє своїх героїв-борців», які боролись проти ворогів. У думках «розцвітають лицарські діла, буйність, зв'язана з внутрішнім переповненим світом добра, справедливості й ласки». Із Запоріжжя гомін про них розійшовся по всій Русі — Україні».

Другий і третій варіант пісні «Смерть Морозенка» бли-

з'які за змістом і формою до себе. Слід відзначити, що в обох піснях народ оспівує героїзм, самовідданість, безстрашність козаків, які борються проти татарви, у другому варіанті піснi-туги.

Ні один козак не здався
Живим у неволю,
Полягли всі, не вернувся
Ні один додому.

Героїчно б'ється і Морозенко «голоза завзята». Тільки пораненого його схопили татари, «з нього молодого живцем серце виривали».

У третьому варіанті характерне закінчення, воно нагадує нам епілог дум:

І поки над білим світом
Світить сонце буде,
Твої думи, твої пісні
Не забудуть люди.

Народна «Пісня про Морозенка» зворушує найніжніші почуття кожного, бо оспівує і материнську любов і синівську ласку, а передусім полум'яну любов до матері України. Віками співали її на святочних вечорах, і на урочинах, і на Зеленосвятівських поминках і вояцьких похоронах.

Вона безсмертна, як безсмертне ім'я Морозенка.

У Збаразькому краєзнавчому музеї зберігається один примірник книги з нотами «Пісні, думки і шутки руського народа на Подолі, Україні і в Малороссії. Списав і переложені під музику Ант. Коціпінськомъ. Власность Видавці. В Кійві і Каміньці под. у Коціпінського. Київ 1861 р.» У ній знаходиться варіант пісні про Морозенка, під назвою «Ой Морозе, Морозеньку, ти славний козаче!» Дума про Мороза. (Съ Подола) Списав і переложив під музику А. Коціпінській.

Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче.
За тобою, Морозенку, Україна плаче
Не так тая Україна, як те горде військо,
Заплакала Морозиха, індучи на місто.
Не плач, не плач Морозихо! Не плач, не журися.
Ходи з нами, з козаками мед-вина напийся.
—«Чогось мені, мої браття, мед-вино не п'ється;
Ой де то мій Морозенько та вже з Турком б'ється.

Ой з-за гори за крутої військo виступає;
Посамперед Морозенькo конем виграває;
Схилив, склонив головонькy коню на гривонькy, ---
Бідна ж моя голова, чужа сторонькa!

По під гору каменюю покопали шанці;
Ой зловили Морозенькa в неділенькy вранці,
Ой зловили Морозенькa, рученьки зв'язали,
Ой, рученьки та зв'язали, до суду віддали.

Посадили Морозенькa та тисовім стільці;
Зняли, зняли з Морозенькa з череслом червінці.
Посадили Морозенькa на жовтім пісочкy
Зняли, зняли з Морозенькa шовкову сорочкy.

Посадили Морозенькa на крутій могилі;
Поглядає Морозенькo по всій Україні;
Україна, милий Боже І ти горде військo!
Прощай, моя стара ненькo, і ти, любa Пріськo!

Варіант, з-під Станіславова. Із збірника Жегота Паулі.
ч. 1. ст. 146.

Ой пийте ви здоровенькі, коли ж бо вам п'ється;
Коло мої головоньки все лишецькo в'ється
Пішла, пішла Морозиха на високу гору;
Іде, іде, Морозенькo на воронім коню
На воронім кониченькy, та при тугім лучкy;
Подай мені Морозиха на коня «ручкy!»
Ой не встигла Морозиха рученьки подати, —
Ой дають вже Козаченьки та до замку знати.
Та зловили Морозенькa рученьки зв'язали,
А зв'язавши назад ручки, до замку віддали
Вони ж його там не били, ні в чверті рубали
Тільки з нього молодого живцем шкуру зняли.

Варіант цієї пісні був дуже поширений на Покутті і Прикарпатті. При чому у варіанті з-під Станіславова, надрукованому у збірнику Жегота Паулі частина I, ст. 146. Морозенко загинув у замку «з нього живого здіймали шкуру во роги». Вона близька до пісні «Русалки Дністрової».

У іншому варіанті записаному на Поділлі, Морозенко «б'ється з турком». Він передчуває своє нещастя. Його зловили «у неділю раненькo, зв'язали рученьки, віддали до суду». Закінчується пісня прощанням героя на крутій могилі з Україною.

з гордим військом, з рідною ненькою та любовою Приською! Хто така Приська — не з'ясовано, чи це наречена, чи дружина?

Однак слід підкреслити, що у всіх варіантах пісень Морозенка змальований, як улюбленець народу, борець проти ворогів народу (турків, татар, поляків, навіть шведів). Є в образі Морозенка чимало від Байди Вишневецького. Його патріотизм, героїзм, мужність, готовність вмерти за народ.

ПИСЬМЕННИКИ ТЕРНОПІЛЛЯ ПРО МОРОЗЕНКА

Світлий образ Морозенка дав насагу і письменникам нашого зеленого Тернопілля.

Борис Харчук написав повість-легенду «Морозенко», надруковану вперше в журналі «Вітчизна» № 12 за 1983 рік. Повість складається з трьох частин. 1. «До сина». 2. «Битва». 3. «Страта». У них автор розповідає, як польський шляхтич напав на хутір Киселиху, козака Мороза власність: вбив Мороза, побив тяжко його дружину, а хутір спалив. Прийшовши до свідомості, Морозиха бере трошки попелу з-під згорілої хати і крізь тисячі перешкод добирається до Замостя, до єдиного сина Нестора, який навчається в єзуїтському колеґіумі, розповідає про страшну трагедію, а на згадку про рідний дім дарує йому пучку попелу з-під отчого порогу.

У розділі «Битва» письменник чіткими штрихами змальовує портрет Морозенка — козацького полковника, який героїчно б'ється з польською шляхтою:

«Баско ступав гарячий вороний кінь. У синіх штанях, у червоних чоботях сидів Морозенко у потертому сидлі, у білій сорочці, без шапки. Довга шабляка сягала кіньського хвоста. Це вже не був той високий і тонкий спудей — студіоза — чернець не чернець, міщанин не міщанин, а воїн. Чорний оселедець, закручений за вухо, молодий гарний, хоробре обличчя, гартоване сонцем, вітром і порохом. Пильні очі далеко бачать. По один його бік їхав немолодий, сивий осалула, а по другий — писар. Морозенко сидів, як вилитий у сидлі і пронизливо дивився на своє військо» (журнал «Вітчизна» № 12 за 1983 рік. ст. 33).

Уже кілька годин тривав бій. Нестора Морозенка з шляхтою на річці Гнізні. Оточений з усіх боків на болотах і трясовищі, бачачи безвихідне становище свого війська, Морозенко взяв барильце, пробив денце руків'ям шаблі.., підійшов до річки і висипав золото у воду. Взяв друге і сипав золото у воду проти сонця на очах у польського війська, на знак того, що золото для козаків ніщо, пуста. Майже все військо полягло. Лише Морозенко стояв у човні і бився навсебіч шаблею і списом».

«Від сильного удару шабля вищербилася, а потім зламалася. Тепер він удари ворогів відбивав списом. На нього стріляли, але його жодна куля не брала. — Зачарований! Він зачарований! Характерник!, — закричали на обох берегах річки. І тоді почувся голос самого короля: — Хто б ти не був, я дарую тобі волю! Здайся!» Морозенко того нічого не чув і не хотів чути. Він не бачив короля, який у всій своїй пишноті гарцював на білому коні. А відважний Морозенко відбивався від кожного, хто наважувався підплисти до човна. З чотирьох боків підпливали до човна. Двох від його удару пішло на дно, тільки забульчало. Але не помітив герой, як Ярема Вишневецький, найлютіший його ворог, знявши шолом і литий панцер, сам скочив у воду і підпливши пірнув під сам човен, перекинув та підстуно вхопивши його за оцедедця. Морозенко стріпнувся, кинувся, але вже було запізно. Трьох здорованів — шляхтичів, схопили за руки, потім прив'язали» (там же ст. 40).

У третій, останній частині, яку автор називає «Страта», розповідається про смерть Нестора Морозенка.

Закутого в ланцюги, з обшарпаною одежею, закривавленого і пораненого полковника під вартою аж з двадцяти добре озброєних шляхтичів, привели Морозенка у Збарзький замок. Відкрили браму, дзвякнули залісні двері підземелля, дали в руку свічку і штовхнули у страшну кімнату, тортур, якою завжди пан Ярема лякав непокірних. Двері закрили, війнуло сирим, пронизливим повітрям. При блиску свічки Нестор побачив кругом розкидані черепи з молодими білими зубами і повно людських костей. На камінних стовпах гаки з шкелетами людей. Лише один ще був у гуні, руки, чи краще сказати кості, закручені на гаках. Морозенко

тепер лише почув холод. Підійшов до трупа, стягнув гуню (довго мучився) і сам одягнувся.

А на верху, на другому поверсі у бенкетному залі ясновельможі, а серед них і сам король з Яремою відзначають перемогу.

Посилає Вишневецький гайдуків, щоб привели Морозенка. Та Морозенко категорично відмовився. Тоді Ярема Вишневецький вирішив сам прийти в кімнату тортур до ув'язненого. В оточанні своїх охоронців спустився у підземелля. Морозенко, як сидів, вкритий гунею, прихилений до сирій стіни, не подивився на свого ворога. Князь Вишневецький почав вихвалити його хоробрість, відвагу, нагадує йому його шляхетський рід, римо-католицьке віроісповідання. Пропонує повернутися до короля, порвати з Хмельницьким. обіцяє призначити його командиром полку, або навіть командиром більшої військової частини.

Та на всі пропозиції князь чув лише одну відповідь: «Ні».

На другий день наступила страта козацького полковника. Борис Харчук її описує так:

«На Савур-Могилі, на очах у всього панства, (сюди ж зігнали і багато «сіроми») привезли прив'язаного до щогли Морозенка. Його не стріляли і не рубали — живцем виривали серце. І тоді велерозумний суддя лукаво сказав: «Дивися тепер, Морозенку, на свою Україну!» Ясновельможне панство і дрібна шляхта відразу насмішкувато перешіптувалась. Сірома понуро мовчала.

— Сину! — крикнула Морозиха і вдарилася об землю. Від її поклику все здригнулося, отерпло і наструнилося — люди, коні, трава.

Він тріпнув своїм кучерявим чубом — козацька голова зависла у пісню «Ой Морозе...». (Журнал «Вітчизна» № 12 за 1983 рік. Борис Харчук «Ой Морозе, Морозенку». Повість-легенда, ст. 47).

Тернопільський поет Левко Крупа на основі народних пісень, легенд, і переказів про славного корсунського полковника Нестора Морозенка написав та опублікував у журналі «Тернопіль» № 2, 3, 4 за 1991 р. історичну драму-легенду у віршах із XVII ст. «Ой, Морозе, Морозенку» на три дії. Письменник розповідає, що рід Морозовицького походить з давньоукраїнського роду Мороза, підстарости Теребовлянсь-

ного. Батько Морозенка, щоб у вищий світ простелити дорогу синові, вирішив прийняти римо-католицьку віру і стати поляком, а мати залишилася при своїй прадідівській вірі й виховує Станіслава в українському дусі. Пан Мрозовицький віддає сина спочатку до Замостя в колегій єзуїтів, а потім він навчається в Краківському та Падуанському університетах. Але скрізь Морозенко сумує й тужить за рідною землею, за мальовничою Теробовлянською природою, за замком на високій лісовій горі, за чарівною українською піснею. Після закінчення навчання повертається до Варшави. Працює при дворі короля Владислава IV, а потім при дворах польських вельмож. Але скрізь, де б не працював Станіслав Мрозовицький, виникали в нього конфлікти з магнатами, бо молодий вчений брав під захист «руського хлопа», його мову, віру, звичаї. Він завжди вимагав толерантного ставлення до бідних. Нарешті зрезигнував від усіх привелеїв і вищих посад, повертається до рідної Теробовлі. Тут він тяжко захворів. Довідавшись про хворобу Нестора, потаємно приходив до хати Мрозовицьких колишній слуга Микита. Оглянувши хворого, приходив до висновку: «На Січ! Там, де воля».

Погім ми зустрічаємо Морозенка на чолі козацького загону у бою з татарами. Автор концентрує увагу, як татарва боїться «Мороза—Кошака».

Хоч татарський загін значною чисельністю переважає загін Морозенка, але козаки — патріоти сміло кидаються у кипучий бій. Морозенко звертається до своїх орлів:

**Вперед, брати, на смерть, або на славу
Нема в нас вибору ні вчора, ні тепер
Звільнити мусим наших нам сестер.**

Перемогли козаки, багато невільників звільнено. Драма закінчується облогою козацько-татарськими військами шляхетського війська у Збаражі.

**Бач, Збаража не взяти
Хоч кожен день по мурах б'ють гармати,
Заїхала, як мовлять, баба в пень.**

Гетьман хоче послати Морозенка, як доброго дипломата у Московію на переговори з царем. Але Нестор категорично заявляє:

**Я не поїду! Треба Збараж взяти
Й свою державу будувати час.**

Коли ж Ярема просить перемир'я, Морозенко, як парламентар іде на переговори до Яреми. Підїхав до самого замку. Шляхетська знать впізнала Морозенка. Син Калиновського підступно вбиває Морозенка. Це викликало великий смуток у козаків і посполитих:

«Ви тут співаєте!... Убили Морозенка!...»

Всі враз замовкли. Тяжка пауза... Потім гамір... О Марієненько! Остап вбиває Калиновського. Гетьман наказує поховати героя в «подільській рідній стороні» і насипали йому високу могилу, щоб «видів з неї Україну милу!»

Ми навмисно зупинилися над аналізом двох творів письменників-тернополян—Бориса Харчука й Левка Крупи, щоб показати, як художній домисел дозволяє їм по-своєму трактувати образ героя та навіть його смерть.

Але в обох творах, таких різних за формою, сюжетом та самим задумом, Морозенко змальований улюбленцем козацтва та простого люду, справжнім патріотом України, хоробрим, відважним воїном, безмежно відданим рідній землі, і вірі своїх предків. Він прийняв страшну смерть, але не зрадив ні козацькій присязі, ні Україні.

НАМ ПОДВИГИ ПРЕДКІВ ДАЮТЬ СИЛИ І НАТХНЕННЯ

Кров мученика не пропала даремно і тут вона стала плодючим зерном під жниво української свободи.

За те український народ у своїй теплій симпатії до славного козацького полковника творив довкола його постаті зворушливі легенди, прислів'я, ще й досі оповідають, що Морозенка поховали з шаблюкою в рвці, якою нагородив його Богдан Хмельницький. Він міцно тримає шаблю і жде на момент визволення України.

Херсонський музично-драматичний театр ім. Миколи Куліша поставив драму-легенду Левка Крупи в квітні 1992 року в Тернополі. Режисер Євген Ваврик, автор музичного оформлення вистави композитор В. Батраков, який дуже вміло поряд з драматургією словесно-текстовою створив музично-вокальну, добираючи репертуар до хорового співу переважно пісні історичні, народні, але лейтмотивом всієї вистави є пісня «Ой Морозе, Морозенку». Велике вражен-

ня справляє на глядача хоровий церковний спів, зокрема у сцені перебування Хмельницького і Морозенка у Львові. Роль Морозенка виконував В. Жданов, а гетьмана — Г. Коновод.

Своєрідним зачином до драми, як і до всієї вистави є пісня про Морозенка.

Автор більше місяця приділяє Морозенкові як національному героєві, старається дослідити витoki його патріотизму, любові до рідної землі, готовність піти за її визволення навіть на жертвенну смерть.

Левко Крупа визначив жанр п'єси як драма-легенда. Це дало йому можливість вийти на широкі простори, повести розмову про події загально-визвольної війни. Вистава проходила при переповненому театрі. Глядачі аплодували і вдалому режисерському вирішенні і влучному авторському слові.

Збаражани свято шанують пам'ять про народного героя. Навіть у тяжкі роки більшовицького терору вони зуміли встановити меморіальну дошку, присвячену Морозенку на мурах Збараської фортеці. Цікава історія її встановлення.

На засіданні президії районної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури (відповідальний секретар Олійовський А. В.) визріла думка, а що, якби у Збаражі серед інших п'яти меморіальних дошок присвячених радянському періоду, до списку включити і меморіальну дошку присвячену Морозенку. Так і зробили. На об'єднаному засіданні райкому партії і райвиконкому пройшло. Пощасливило і в Тернополі, але коли вже дошки були готові, наспіла постанова ЦК КП України про посилення боротьби з буржуазним націоналізмом. Усі меморіальні дошки було відкрито, а на встановлення меморіальної дошки Морозенка не дано благословення. Три тижні під будинком Збараського райкому партії лежала меморіальна дошка в честь славного козацького полковника з барельєфом Морозенка. Аж раптом в район мала прибути делегація, високе начальство з ЦК КПУ. Викликав перший секретар Олійовського А. В. і наказав забрати дошку. Уночі на п'ять чоловік, коли місто спало, прикріпили пам'ятну дошку на честь Нестора Морозенка на оборонних мурах Збараської форте-

ці, на тому місці, де за переказами було вбито героя. Тим більше, що тернопільський скульптор Іван Козлик радо погодився.

Рано люди йдуть на роботу дивуються: де з'явилась дошка. Ніякого відкриття не було.

На дошці барельєф Морозенка з написом: «У липні 1649 року в бою з польсько-шляхетським військом під Збаражем загинув славний полковник Запорізького війська Морозенко», а потім вичеканені слова пісні «Ой Морозе, Морозенку...»

А зверху птах-сокіл високо літає в небі.

У 1977 році Збараж відвідав Олесь Гончар. Велике враження зробила на нього Збаразька фортеця. Коли ж підійшов до меморіальної таблиці і екскурсовод розповів про героїчну смерть полковника, Олесь Гончар зупинився і декілька хвилин стояв мовчки, а потім підійшов до першого секретаря райкому, потиснув йому руку й широко подякував за меморіалку. Він сказав: «Якби моя бабуся знала, що тут загинув Морозенко, вона з далекого полтавського села пішки прийшла, щоб поцілувати цю землю, де проляв кров козацький звитяжець. Бабуся дуже любила співати цю пісню».

З того часу, всі екскурсії, наші й закордонні завжди віддають честь і шану хороброму Морозенкові.

У Збаражі одну з вулиць, яка в'ється біля замку, названо теж його іменем. Вулиці імені Морозенка ми зустрічаємо в Тернополі, Терєбовлі, Львові та багатьох інших містах і селах України.

У вересні 1992 року в с. Вищі Луб'янки Збаразького району, недалеко урочища «Козацькі Могилки», де мав би бути похований за переказами Морозенко, селяни на добровільні пожертвування встановили пам'ятник-стелу Нестору Морозенку. На великій камінній брилі, викута дошка, на ній викарбоване погруддя козака — голова з оселедцем, обрамлена руками, в правій руці шаблюка, ніби готовий і зараз до бою за Україну, в лівій руці тримає полковничий пірнач (булава). Очі відкриті. Під ним напис: «Нестор Морозенко» (Станіслав Морозовицький) наказний корсунський полковник, начальник козацької кінноти. Керівник селянського повстання на Поділлі в 1648 р. Улюбленець козацтва й черні. Оспіваний в народних піснях й переказах. Загинув у липні 1649 р. при облозі Збаража. За переказами похований на Савур-могилі біля нашого села». Скульптор з Тернополя В. Сікорський.

У 1991 році на звітно-виборних зборах одноголосно назвали селяни Капустинець Збаразького району своє спільне господарство іменем Морозенка.

Ім'я Морозенка присвоювалось і військовим частинам. Під час визвольних змагань 1918—1920 рр. найбільш добре вишколаена хоробра сотня Збаразького куреня носила ім'я Морозенка.

Морозенко передусім був пагріотом, перед яким завжди зоріла ідея Соборної України, незалежної ні від Польщі, Москви, татар чи турків, чи будь-кого, хто посягне руку на нашу святу землю, смерть, несучи нам, він сам зустрине смерть.

Тому, мабуть, під час другої світової війни, як згадує Андрій Боб'юк у своїх спогадах «У Шумських лісах»: на Волині, зокрема на Шумщині, Лановеччині, Збаражчині, не тільки сотні чи боївки, а навіть бойові одиниці носили ім'я Морозенда, українського національного героя. На Лановеччині, окремі станичні і вояки УПА мали псевдо Морозенко.

В постаті Морозенка стільки кришталюватості характеру, ідейності, і героїзму в починах, що жива і діюча пам'ять живе і житиме в серцях українців.

Член спілки письменників України тернопільський поет Євродимир Вихрущ у вірші «Медобори», згадуючи «Збараж» підкреслює:

**«Тут влав Морозенко, тут бився Богун,
Над Гнізною місто, як щастя підкова...»**

Український поет і журналіст Анатолій Криворотько після двадцяти років знову повернувся у Збараж. У поезії «Повернення» пише:

**Шукає Збараж Морозенка
Уже четверту сотню літ,
Теребовлянський старостенко
Не може виказати слід.
Полковник з гетьманом Богданом
В нещадній битві замок брав
Була гора кривавим жбаном
У чорногрив'ї збитих трав**

Летіли вершники гарячі,
Щоб розмести ворожий схов.
Лиш кінь відчув, як з лав козачих,
Він у безсмертя перейшов.
Була в народі журна втрата,
Всіма оплаканий зачин
Та час новий не може знати
Де Морозенківський спочин.

Ані могили, ні портрета,
Немає нині в козака,
Тому уяви вільним летом
Він схожий на Кармелюка.
Увесь у з'яві і в зниканні,
Немов минуле і майбуть
І, може, пам'ять — у шуканні,
Що вічно збаразці ведуть.

(Збаразька газета «Народне слово»
від 7 липня 1992 року).

:Про славного Морозенка написали свої вірші наші збаразькі поети В. Кравчук, В. Вербовецький, О. Шуплат та інші. Героїчний образ Морозенка — це така прилюдна тема для інших письменників, художників, скульпторів, композиторів, кіномитців, танцювальників, тим більше, в час будівництва Української держави, яка в кінці повинна дочекатися увіковічення в усіх галузях українського мистецтва.

Колись невідомий козак-бандурист склав безсмертну і загальновідому пісню на смерть Морозенка, яку співає народ століттями і буде співати, бо і слово, і мелодія такі зворушливі, що мимохить викликають сльози на очах і співаків, і слухачів поки живе наш народ.

Минуло кілька століть, та мужність і героїзм, волелюбних козаків живуть в народній пам'яті, в народних думках і піснях, в переказах та легендах.

І сьогодні в час національного й духовного відродження України і її державотворенні народ повертається до своїх історичних витоків і усе найдорожче бере з собою до нового життя, бо героїка давньоминулих днів повинна жити вічно.

Нехай ця невеличка книжечка, як чарівне Євшан-зілля кріпить наші серця і не досць забути про тих, хто віддав кров і життя за волю і честь України.

Збараж.

Липень 1992 р.

ЛІТЕРАТУРА:

У нашій літературі були вже спроби уславити пам'ять незабутнього козацького — звитяжця Морозенка.

1. Іван Крип'якевич. «Історія Козаччини» Львів. 1922.
2. Легенди та перекази. Київ, 1985. Видавництво «Наукова думка» стр. 212—214.
3. «Літопис «Червоної калини», 1935 р. ч. 7 і 8.
4. І. Каструба. «Станіслав Мрозовицький — Морозенко».
5. Радянська Енциклопедія Історії України, т. III, К., 1971, ст. 172.
6. Крип'якевич І. «Богдан Хмельницький», УРСР, видавництво Академія наук, К., 1954.
7. Літопис думи. I частина, Львів, 1941. «Наукова думка» товариство ім. Шевченка.
9. «Русалка Дністрова». Фотокопія з видання 1837 р. К., 1972, видавництво «Дніпро».
10. «Козацькі часи», «Народні пісні» з замітками В. Будзановського, Львів, 1910 р. 279 ст.
11. О. Бандура, Е. Кучеренко, Українська література. Підручник для 6 класу, К., 1989 р., «Радянська школа», ст. 22—23.
12. Терєбовельська Земля, історично-меморіальний збір. Поручили до друку проф. др. Василь Лев, проф. Василь Стецюк. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1968.
13. Газета «Відродження» Тернопіль, 1990 р. № 33—37, стаття Б. Мельничук, Надія Юрчак «Тернопільські дороги гетьмана».
14. Андрій Чекановський «Ой Морозе, Морозенку...», Тернопільський редакційно-видавничий відділ Управління по пресі, Тернопіль, 1990 р.
15. О. Соколовський т. II. Повість «Богун» К., 1971, видавництво «Художня література».
16. Т. Микитин. «Данило Нечай» Львів. — 1983.
17. П. Загребельний. «Я Богдан» К., — 1983.
18. Л. Крупа, Віршована драма «Ой, Морозе, Морозенку», журнал «Тернопіль».
19. Б. Харчук. «Морозенко», Повість-легенда, Журнал «Вітчизна», № 12, за 1983.
20. А. Малевиц «Збараж», історико-краєзнавчий нарис, видавництво «Каменярь», Львів, 1984 р.

21. А. Малевич «Збаразький замок», путівник, Тернопіль, 1987 р.

22. Меріям Лужницький «Ой, Морозе, Морозенку» Драма на три дії, видавництво «Аматорський театр», Львів, 1935.

23. Лідія Лучова «Морозенко» (Оповідання на підставі історичних джерел), «Новий шлях», 1957.

24. Л. Галешук «Морозенко», поема, Львів, 1942.

25. Текля Бук «Карий кінь Морозенка». Оповідання для пластової молоді, 1958, «Готуйсь» ч. 10.

26. Михайло Брик — Дев'ятницький «Морозенко», Історичне оповідання, 1966.

27. А. Бобюк «У Шумських лісах», Ланівці, 1992.

28. Пісні, думки, і шутки руського народа на Подолі, Україні і въ Малороссий. Списані переложені підь музику Ант. Коціпінськомь, Кийві, і Каміньці Подільському, у А. Коціпінського, 1861 (стр. 5 другий десятков).

МАЛЕВИЧ Анатолій

МОРОЗЕНКО

Істрико-краєзнавчий нарис про курсунського полковника
Нестора Морозенка, оспіваного в народних піснях, думах,
легендах і переказах.

Редактор Гриб Василь

Відповідальний за випуск Маціпура Анатолій

Здано на виробництво 20. XI. 92 р. Підготовлено до друку

Зам. №

Тираж 5000 примірників. Ціна договірна.

Видано коштом Збаразького центру національного
відродження.

